

Bevezető a roma lapszámhoz

Jelen lapszámban hat esettanulmányt teszünk közzé, amelyek az Etnikumközi Viszonyok Forrásközpontja (EDRC) Integro programja keretében készültek.¹ A vizsgálat célja a romák munkaerő-piaci helyzetének, társadalmi pozícióinak és a nem romákhoz való viszonyának feltárása volt. A kutatás hat erdélyi és partiumi megyére terjedt ki, nevezetesen Kovásznára, Hargitára, Marosra, Kolozsra, Biharra és Szatmárra. 2014 nyarán összesen 12 településre vonatkozóan végeztünk komplex mennyiségi és minőségi módszerekre építő terepmunkát.

A gazdasági, társadalmi és politikai tényezőket, valamint az etnikai különbségtételt nem egymástól függetlenül vizsgáltuk, hanem a közöttük lévő kölcsönhatásokat igyekeztünk feltárni. Egy olyan módszertant dolgoztunk ki, amelynek segítségével a romák helyzetét egy lokális társadalmi kontextusban vizsgálhattuk. Miközben a romák pozíciója érdekelt bennünket, azt megpróbáltuk egy tágabb kontextusban (a lokális különbségek és különbségtevések átfogó rendszerében) megérteni. Ebben a rendszerben az etnikai különbségtevésnek lehet, de nem szükségszerűen van szerepe.

A négy vizsgálati tematikát a fentiek figyelembevételével alakítottuk ki:

(1) A vizsgálat középpontjában a romák munkaerő-piaci részvétele, illetve a munkához való hozzáférés romák és nem romák közötti egyenlőtlensége állt. Elsősorban a *jelenbeli* egyenlőtlenségekre koncentráltunk, de határozottan figyelembe vettük azokat a (közel)*múltbeli* jellemzőket és folyamatokat, amelyek a jelenbeli egyenlőtlenségeket meghatározzák. Külön odafigyeltünk arra, hogy a különböző társadalmi makrofolyamatoknak (rendszerváltás, kollektív gazdálkodás megszűnése, az ipar leépülése) milyen befolyásuk volt a helyi viszonyokra, illetve, hogy ezek a folyamatok helyben különbözőképpen hatottak-e a romák és nem romák munkaerő-piaci helyzetére. A romák felemelkedésének és lecsúszásának útjait egyaránt kerestük akkor is, ha voltak olyan terepek, ahol az előző volt domináns. Külön figyelmet fordítottunk azokra a *mobilitási csatornákra*, lehetőségekre, amelyeken keresztül a romák egy része (egyes esetekben akár tetemes hányada) javíta-

---

1 POSDRU/165/6.2/S/140487 (INTEGRO. Integrare prin formare și mediere pentru ocupare). Projektvezető: Monica Călușer.

ni tudott a létfeltételein és pozícióján. A munkaerő-piaci pozíció tekintetében bebizonyosodott, hogy egy hármasképletben érdemes gondolkodni. Ebben a formális munkaerő-piaci részvétel mellett az informális/lokális munkaerőpiac nyújtotta lehetőségek, illetve a külföldi vendégmunka a meghatározó pillérek.

(2) Külön odafigyeltünk a politika helyi különböző formáira. Ezt több vetületben kulcsstényezőnek ítéltük meg. A romák megélhetése szempontjából a munkaerő-piaci részvétel mellett a helyben elosztott állami erőforrásoknak kulcsszerepe van. Ezek az erőforrások (elsősorban a szociális segély; a garantált minimáljövedelem) azonban nem pusztán egyes roma családok túlélését biztosítják, hanem a helyi (nem roma) elitek által gyakorolt politikai kontrollnak is az eszközei. Így első kérdésünk (a lehető legegyszerűbben) a politikai mobilizáció empirikusan megfigyelhető formáira vonatkozott. Az erre vonatkozó szakirodalom alapján semmi meglepő nincs abban, hogy egy társadalmi szempontból marginális népesség esetében a közvetlenül megszerezhető erőforrásoknak (vagyis a klienteláris-, illetve patronázs-politikának) van kulcsszerepe. Kulcskérdés volt számunkra, hogy a különböző helyi politikai szereplők hogyan és milyen eszközökkel képesek tartós politikai patronázs-hálózatokat létrehozni, és ezekbe hogyan integrálják a helyi romákat.

(3) Következő témánk az etnikai kategorizáció kérdésköre. Ez a kérdés az első két problémát (vagyis a munkaerő-piaci és politikai részvétel kérdését) is átszövi, de a hétköznapi és intézményesen szabályozott interakciók egyéb formáiban is vizsgálható. A vizsgálatot több, a szakirodalomban jól ismert fogalom, illetve az ezekből összeálló elméleti keret orientálta. Az első kulcsfogalom a *klasszifikációs küzdelem*, amely Bourdieu² munkásságához köthető. Ez a fogalom arra utal, hogy egyáltalán nem magától értetődő és nem is feltétlenül konszenzuális, hogy egy adott társadalmi téren belül melyek a releváns társadalmi különbségek, milyen kategóriákat tekintünk relevánsoknak és melyeket irrelevánsoknak. A társadalmi valóság legitím reprezentációja ugyanis a politikai küzdelem legfontosabb tétje, a valóság-reprezentációk pedig szükségképp átpolitizáltak. Esetünkben az ebből adódó legfontosabb kérdés, hogy az etnikai hovatartozásnak milyen szerepe van a társadalmi különbségtevésben, illetve milyen jellemzők mentén jönnek létre a lokális társadalmi mezőben észlelhető státuscsoportok? A következő fontos referenciánk Jenkins³, aki különbséget tett a külső kategorizáció

2 Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Polity Press, Cambridge, 1991, 229–252.

3 Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity*. 2nd Edition. Sage, London, 2008.

és a belső identifikáció között. Ez a megkülönböztetés szintén a kategorizáció (potenciálisan) konfliktusos mivoltára hívja fel a figyelmünket. A külső kategorizáció (vagy hetero-identifikáció) és az auto-identifikáció kettősége a kelet-európai romákkal kapcsolatos szakirodalmat is végigkíséri. Ehhez köthető az a megállapítás, hogy a kettő különbözősége okán igen nehéz megállapítani a romák számát. Ebben a kontextusban gyakran elhangzik egyrészt, hogy a népszámlálási adatok nem tükrözik a romák „valós” számát, másrészt pedig hogy a hetero-identifikációra alapozó becslések morális szempontból problematikusak, hisz nem „ismerik el” az érintettek választott identitását.

(4) Utolsó témánk a telepen élők társadalmi és etnikai kohéziója, illetve belső társadalmi szerkezete. Az előzőekhez képest itt romák, leginkább a roma elitek tevékenysége felől próbáltuk megfogni a lokális folyamatokat. Ezen keresztül a romák „csoportszerűségét” (közösségként való létezését) próbáltuk problematizálni. Kérdésünk az volt, hogy mennyire léteznek, és milyen mechanizmusokon keresztül termelődik újra a csoporton belüli szolidaritás, mennyire sikeres a politikai mozgósítás, mennyire működnek a közösségen belüli hálózatok és mennyire hatékony az etnikai „leadership”? A csoportszerűséget fenntartó/kitermelő (a lokális közösség szempontjából) „belső” források (helyi roma etnikai vállalkozók stb.) mellett olyan „külső” források vizsgálatát is fontosnak tartottuk, mint például neoprotesztáns egyházak vagy a roma- és emberi jogi szervezetek. Ezek ugyanis olyan kifejezetten a romákat megcélzó intézmények, erőforrások, amelyekre a helyi roma elitek adott esetben támaszkodhatnak, amennyiben a csoportszerűség kitermelésében érdekeltek.

Erdemes leszögezni, hogy a vizsgált terület (illetve a kiválasztott települések) semmilyen értelemben nem reprezentálják Románia egészét, de még Erdélyt sem. A hat megye fontos sajátossága a kevert etnikai szerkezet, ezen belül – a román mellett – a hangsúlyos magyar etnikai jelenlét. A vizsgált roma közösségek többsége magyar anyanyelvű volt. A most bemutatott közösségek közül négy esik ebbe a kategóriába, egy közösség esetében a román nyelvhasználat dominál, míg egy közösség nyelvhasználatára nagyon vegyes (a magyar, román és roma nyelv szimultán jelenléte figyelhető meg).

A vizsgálat módszertanának megtervezésekor több szempontot tartottunk szem előtt. Az első fontos szempont az volt, hogy a terepek valóban *összehasonlíthatóak legyenek*. Miközben a terepmunka képzett kutatókat, nagyfokú szakértelmet, odafigyelést és kreativitást igényelt a kutatók részéről, igyekeztünk standardizált kutatási eszközöket kidolgozni. A vizsgálat során mennyiségi és minőségi módszereket egyaránt alkalmaztunk. Egy-

részt a romaként beazonosított háztartások, illetve egy nem roma kontrollminta esetében egy háztartási adatlapot töltöttünk ki. Ennek a lekérdezése a kutatók által koordinált kérdezőbiztosok segítségével történt.

A kérdőívek/háztartási adatlapok jelentették a leginkább standardizált kutatási eszközünket. A háztartási adatlapokon keresztül közvetlenül, az egyes változók szintjén mennyiségileg is össze tudjuk vetni az egyes településeken élő romák és romák helyzetét. A 12 településen összesen 2287 háztartást kérdeztünk le, amiből 8724 személyre vonatkozóan nyertünk információt. A roma háztartások száma 1347, a roma személyeké pedig 5309.

A megkérdezett háztartások kiválasztása egységes módszertan alapján történt. A falvak esetében a Kataszteri Jegyzék (Registru Agricol) alapján arra kértük a Polgármesteri Hivatal alkalmazottait, illetve a helyi roma elit tagjait, hogy kategorizálják egyenként az összes háztartást etnikai hovatartozás (roma/nem roma) szerint. A romaként beazonosított háztartások esetében teljes körű lekérdezésre törekedtünk, mellettük pedig minden településen egy 100 nem roma háztartásra kiterjedő kontrollmintán is kérdeztünk. A városok esetében egy ettől eltérő módszertant voltunk kénytelenek követni. Itt ugyanis nem volt lehetőség a háztartások egyenkénti etnikai kategorizációjára. E helyett területileg jelöltünk ki roma szegregátumokat. Az adott területi egységeken belül állítottuk össze a háztartások listáját, ahol teljes körű lekérdezésre törekedtünk.

A minőségi módszerekkel történő adatfelvétel legfontosabb eszköze a strukturált interjú volt, amit fókuszcsoportos beszélgetések egészítettek ki. Úgy az interjúkat, mint a fókuszcsoportos beszélgetéseket egy előre rögzített, egységes vezérfonal alapján folytatták le a kutatók, illetve az interjúra felkérendő személyek körére is egységes ajánlások voltak.

20–25 egyéni mélyinterjú készült minden településen, *fele-fele arányban* roma és nem-roma környezetben. A beszélgetések alkalmat adtak arra is, hogy az interjúalanyok *élettörténetét, tapasztalatait, gondolatait, érzelmeit* is megjelenítsék. Az egyéni *nem-roma interjúkat* (telepenként 10 darabot) a települési *elit tagjaival*, intézmények és a hatalmi struktúrák működtetése szempontjából kulcspozícióban levő emberekkel és olyan emberekkel készítettük, akik az első terepbejárás tapasztalatai alapján informális véleményvezérnek számítanak. Mindenképpen interjút kellett készíteni a település *polgármesterével vagy alpolgármesterével*; a különböző *helyi elitsoportok* képviselőivel. Másfelől a *hétköznapi embereket is megcéloztuk*, akiket a *háztartási adatfelvétel* nyomán választunk ki abból a meggondolásból, hogy minden telepen belüli réteg vagy társadalmi csoport reprezentálva legyen közöttük. A romák esetében elsősorban a formális és informális vezetőket

céloztuk meg, de itt is készítettünk interjúkat a tipikusnak mondható rétegek képviselőivel.

Az interjú-vezető, illetve a fókusz-csoport vezérfonala természetesen nem azt jelentette, hogy ezek a beszélgetések kérdőívszerűen zajlottak le, de a kutatóknak egy közös logika szerint kellett különböző témákat végigjárniuk. Itt az összehasonlíthatóság sem jelenti azt, hogy a különböző közösségek egy-egy változó mentén közvetlenül összehasonlíthatók lennének. Azonban lényeges, hogy az interjúk döntő többségét rögzítettük, és az interjú kivonata mellett a hanganyagok is leadásra kerültek. Ez egyben azt jelenti, hogy a háztartási adatlapok mellett az interjúk is közvetlenül hozzáférhető empirikus anyagot jelentettek az elemzés számára (nem voltunk csupán a kutatási beszámolókra utalva, hanem az interjúkat is újrahallgattuk). Összeségében 220 interjú készült, amelyek közül 208 visszahallgatható és megtalálható a vizsgálat archívumában. Emellett 6 roma és 8 nem roma fókuszcsoporthoz készült beszélgetés készült. Annak ellenére, hogy ebben a vonatkozásban nem fedtük végül le az összes vizsgált települést, fontos megjegyezni, hogy egy önállóan is elemezhető anyag áll rendelkezésünkre, aminek külön feldolgozására a közeljövőben fogunk sort keríteni.

Kiss Tamás, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

***

Objektív okokból lapszámunk több mint két éves késéssel jelenhetett meg, az egyes tanulmányokban található 2017-es adatok jelenléte ezzel magyarázható.

A szerkesztő